

TIL VA MADANIYATNING O'ZARO TA'SIRI NAZARIYASI HAMDA UNING YONDASHUVLARI

Urinova Nodira

Gumanitar fanlar uchun xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya Madaniyat, xalq tafakkuri, uning olamni idrok etishidagi o'ziga xos jihatlarning tilda aks etishini o'rganishlingvokulturologiyaning asosiy maqsadidir. Mazkur sohaning obyekti til va madaniyat, predmeti esa o'zida madaniy semantikani namoyon etuvchi til birliklari hisoblanadi. Maqolada til va madaniyatning o'zaro bog'liqliklari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Til, madaniyat, konsept, nazariya, birliklar, yondashuv, ilmiy qarashlar, tamoyillar.

Til va madaniyatning o'zaro ta'siri muammosi etnolingvistika, etnopsixolingvistika, kogaitiv tilshunoslik, lingvomamlakatshunoslik, lingvokonseptshunoslik, lingvopersonologiya kabi sohalar ham o'rganiladi. Shu sababli ushbu sohalar lingvokulturologiyaga yaqin sohalar hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda lingvokulturologiya dunyo, xususan, rus tilshunosligida eng rivojlangan sohalaridan biri bo'lib, bu borada salmoqli tadqiqotlar, bir qancha o'quv qo'llanmalar yaratilgan. Mazkur sohaga omd ishlarda tadqiqotchilarning olamning lisoniy manzarasi, lingvomadaniy konseptlar, pretsedent birliklar, intertekstuallik, lisoniy ong, barqaror birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari kabi masalalarga katta ehtibor qaratayotganliklarini kuzatish mumkin.

Bunday tadqiqotlarda tilning barcha sathlari birliklari, xususan, so'z va matnning tamoman yangicha talqini va tahlili ustuvorlik qiladi. Bunda lisoniy birliklarning nafaqat til qonuniyatlari, balki jamiyat, inson, madaniyat, ruhiyat, milliy mentalitet kabi omillar nuqtai nazaridan ham tadqiq etilishi til ilmida yangi g'oyalar, yangi ilmiy qarashlar va tamoyillarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Hozirgi vaqtga kelib Madaniyatshunoslar madaniyatga ta'rif berar ekanlar, bir qancha yondashuvlar ko'zga tashlanadi. Ulardan ba'zilarini sanab o'tamiz.

1. Tavsifiy yondashuv, yahni unda madaniyatning kelib chiqishi va alohida elementlari – urf-odatlar, faoliyat ko'rinishlari, qadriyatlar, ideallar va boshqalar sanab o'tiladi. Bunday yondashuvda madaniyat insonning hayvonsifat turmush kechirgan ajdodlaridan bugungi kunimizni ajratib turgan, tabiatdan himoyalaniish va insonlararo munosabatlarni tartibga solish vazifasini bajaruvchi institutlar va yutuqlar yig'indisi sifatida ta'riflanadi. (Z. Freyd) Mazkur yondashuvning nuqsoni madaniyat ko'rinishlarini to'liq ifodalay olmaganidir.

2. Qadriyatlarga ko'ra yondashuv. Bunda madaniyat inson yaratgan ruhiyma'naviy va moddiy qadriyatlar yig'indisi sifatida izohlanib, obyekt qadriyatga aylanishi uchun inson unda shunday xususiyatlarni ko'rishi kerakligi tahkidlanadi. Obyektni qadriyat sifatida baholash qobiliyati insonningqadriyat haqidagi qarashlariga bog'liq. Shu bilan birga insonda haqiqatda mavjud bo'lgan obyektlarga qiyoslash mumkin bo'lgan mukammal timsollar, ideallar yaratish tasavvuroti ham bo'lishi kerak. M. Xaydegger madaniyatni shunday tushunadi: madaniyat – bu yuksak insoniy mulklarni madaniylashtirish orqali oliy qadriyatlarni amalga oshirish demakdir. (M.Veber, G.Frantsev, N.Chavchavadze va boshqalarda ham) Mazkur yondashuvning kamchiligi – asosiy diqqat madaniyatga yo'naltirilgan, boshqacha qilib aytganda, ungga inson faoliyatining barcha jabhalari kiritilmagan, balki qadriyatlar, shuningdek, eng yaxshi ijod namunalariga ehtibor berilgan. Inson faoliyatining salbiy jihatlari soya ostida qolgan.

3. Faoliyatga ko'ra yondashuv. Bunda madaniyat insonning o'z ehtiyojlarini qondirish usuli sifatida bo'y ko'rsatadi. B.Malinskiydan boshlangan bu qarash madaniyatning marksistik nazariyasini ham o'ziga jo qilgan: madaniyat inson faoliyati usullaridan biridir (E.Markaryan, Yu.A.Sorokin, Ye.F.Tarasov).

4. Vazifaviy jihatdan yondashuv. Bunda madaniyat jamiyatdagi vazifalari: axborot (informatsion), moslashuv (adaptatsion), aloqa-aralashuv (kommunikativ), tartibga

solish (regulyativ), me'yoriy (normativ), baho berish, birlashtirish (integrativ), ijtimoiylashuv (sotsializatsiya) va boshqa vazifalariga ko'ra tavsiflanadi. Mazkur yondashuvning qusuri – bu vazifa (funktsiya) nazariyasining ishlab chiqilmaganligi, zidlanishlarsiz tasnifda ziddiyatlarning mavjudligidir.

Mazkur termin tilshunoslikda o'tgan asrning 80-yillarigacha tushuncha so'ziga sinonim sifatida ishlatilgan bo'lsa, uning hozirgi vaqtdagi izohi tushuncha terminiga nisbatan kengroq ma'no kasb etganini ko'rish mumkin.

Kognitiv tilshunoslik termini ustida juda ko'plab bahs-munozaralar o'tkazilgan bo'lib, atama aynan nimani anglatishi to'g'risida kelishuv mavjud emas. Inglizabon mutaxassislarning fikricha - kognitiv tilshunoslik tilshunoslikning kognitiv psixologiya, neuropsixologiya hamda tilshunoslikdagi bilimlar va tadqiqotlarni o'zida jamlagan bir bo'lagi. Shu orada aytib o'tish joizki, kognitiv so'zining o'zi bilish tushunchasini anglatadi. Ko'rinib turganidek, kognitiv tilshunoslik psixika va psixologiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu yana aynan inson omiliga ishora qiladi. Endi esa badiiy matn, inson omili hamda kognitiv-semantik yondashuv atamalarini o'zaro bog'laydigan bo'lsak, kognitiv-semantika bu kognitiv lingvistika ichidagi bir yo'nalish kognitiv semantikaga ko'ra, til shaxslarning umumiy qismi bo'lib, odamlar dunyoni faqat tasavvurlaridagi kabi tasvirlash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Nodira, U. (2023). Theory of Cognitive Linguistics. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(4), 147-148.
2. Nodira, U. (2023). Theory of Cognitive Linguistics. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(4), 147-148.
3. Nodira, U. (2022). The Importance of Modern Methodology in the Educational System. *Miasto Przyszłości*, 29, 98-99.

4. Nodira, U. (2022). THE IMPACT OF MODERN METHODS ON THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL SYSTEM. *Gospodarka i Innowacje.*, 29, 362-363.
5. Odiljonovich, T. Q. (2023). Theoretical Principles of Seeded Cotton Drying. *Miasto Przyszłości*, 32, 168-173.
6. Sotvaldiyeva, X. M., & Toshmirzayeva, D. O. (2023). TILSHUNOSLIKDA KONSEPT TUSHUNCHASINING MOHIYATI HAMDA NAZARIYALARI. *GOLDEN BRAIN*, 1(4), 180-183.
7. Sotvaldieva, K., & Toshmirzayeva, D. (2022). COGNITIVE STUDY OF “HAPPINESS” METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK IDIOMS. *Science and innovation*, 1(B6), 914-919.